
ІВАН ОГІЄНКО Й ПРОБЛЕМИ УКРАЇНСЬКОЇ ДУХОВНОСТІ

УДК 808.5+82-84

Г.М.Сагач

Центр риторики «Златоуст» МАУП (м. Київ)

ГОМІЛЕТИКА ІВАНА ОГІЄНКА І СУЧАСНІСТЬ

У статті акцентовано увагу на духовно-моральних проблемах сучасності, ролі духовної освіти та гомілетики Івана Огієнка у формуванні духовної культури особистості та суспільства посттоталітарної України.

Ключові слова і словосполучення: глобалізація, духовно-моральна культура, криза духу, гомілетика, Церква і суспільство.

«Говоріть тільки слово будівне!»
(Еф. 4:24)

«Я злився зі своїм народом. Його рани — мої рани, його болі — мої болі».

(Іван Огієнко)

«Проповідь — щось подібне до мосту над прірвою, яка розділяє особисті потреби, з одного боку, і біблійні істини, з другого».

(Х.Робінсон)

Виклики сучасної глобалізації актуалізують наукове і релігійне осмислення проблем освіти, у тому числі вищої духовної і світської, конкретизації їх ролі й призначення в розв'язанні освітніх проблем, виробленні адекватних, ефективних, продуктивних, теологічних підходів до освітньої політики Української держави та Церкви, зберігаючи прогресивний досвід минулого, зокрема на рівні гомілетичної спадщини кращих проповідників Слова Божого, зокрема митрополита Іларіона (професора Івана Огієнка).

Великий розумом, духом і серцем митрополит Іларіон осмислив ієрархію ціннісних орієнтацій особистості: «Людина складається з двох головних частин: вічного Духа й смертного тіла. І людність з

найдавнішого часу бачила своє щастя в них: одні, а таких величезна більшість, у задоволенні потреб свого тіла, а другі, їх дуже мало, у задоволенні потреб Духа» (Огієнко І. (митрополит Іларіон). Українське монашество. — К., 2002. — С.49). Крім того, він підкреслював ненадійність земних багатств, благодійність духовних скарбів:

*Багатства земні ненадійні,
І не приносять щастя гроші,
Духовні ж скарби благодійні,
Й несуть надзоряні розкоші!*

Процес демократизації посттоталітарного суспільства України ХХІ століття органічно пов'язаний із гуманізацією та гармонізацією відносин у всіх сферах соціокультурного життя, коли людина є метою, а не засобом культуротворчого процесу.

Нині відбувається радикальна зміна пріоритетів у структурі системи цінностей усього людства, про що яскраво й ґрунтовно писав Пителир Сорокін у фундаментальній праці «Соціокультурна динаміка»: почуттєва система цінностей розпадається, самознищується, народжуючи із своїх глибинних надр «ідеаціональну» культуру нового циклу із цінністю надчуттєвої реальності — через Бога, душу, моральний закон.

Нинішнє покоління жителів планети має виконати особливу місію — достойно перейти з епохи раціоналізму до епохи духовності з приматом духовного над матеріальним, **подолати кризу духу** як найстрашнішу кризу людини і людства, бо духовно-моральна проказа породжує великі страждання й душевні муки, негативно відбивається на житті суспільства, природи, призводить до панування егоїзму в політиці, економіці, нестримного прагнення до влади і збагачення, панування технічної сфери над ноосферою: «Переживаємо кризу Віри, кризу Любові, кризу Людини, — зазначає Євген Сверстюк у книзі «На святі надій».

Людина розумна, як і людина економічна, на стику епох виявилася нездатною подолати усілякі кризи і катастрофи, а тому загострився інтерес до виховання людини духовно-моральної, яка усвідомлює необхідність абсолютних цінностей та ідеалів з метою уникнення глобальної катастрофи, поступово приходять до усвідомлення першопричин чи першооснов усього, переживаючи революційний стрибок у свідомості, розглядаючи виявлені в явищах сутності не самі по собі, а як виявлення Прасутності, Божого Промислу.

Новий етап духовного розвитку, зокрема через духовну освіту, дарує людині стійкий смисл існування. «Зневіра у Світову Волю прирікає до безсмысленості, і, потребуєчи смислу, ми потребуємо її. Це принциповий момент. Надання світу осмысленості залежить від нас. Безсмысленість — не даність, а наш вибір», — вважає відомий професор-психолог Олександр Зеліченко.

В Україні, як і в інших країнах СНД, борються сили Добра і зла, Розквіту й занепаду, Життя й смерті, — вони схрестилися у жорстокому двобої, ніби ілюструючи провіденційні слова апостола Іоанна, а

в пізніші часи слова геніальної поетеси Ліни Костенко: «Чую увертюру Апокаліпсису».

Наукова громадськість, усі прогресивні сили суспільства шукають вихід цивілізаційним способом із системної кризи, шукають пріоритети, виявляють осердя всіх криз — **кризу духу**, подолання якої становить **духовно-моральну безпеку суспільства XXI століття**.

Поглиблюється конфлікт раціональних та ірраціональних цінностей, матеріальної та духовної царини, бо, як свідчать дослідження сучасних українських науковців, у свідомості частини населення панують хаос, розбрат, насильство, беззаконня через важкий перехід від homo sapiens до homo spiritus.

Суспільство має усвідомити консолідуючу роль релігійного фактора в демократичній, поліконфесійній Україні з метою плекання соборної спільноти на цінностях духовно-моральної культури, з **метою збереження Макрохристиянської цивілізації**.

Християнський гуманізм та базові гуманістичні ідеї сучасного світського суспільства становлять фундаментальну аксіологію в добу, яку охрестили «постхристиянською»: вони перебувають у перманентному діалозі, зокрема, на рівні Православної Церкви та сучасного посттоталітарного суспільства (Див. праці О.Лосева, прот. О.Меня, В.Соловйова, Антонія, Митрополита Сурожського, В.Алексеева, прот. В.Заєва, диякона А.Кураєва, канд. богосл. свящ. Д.С.Мартишина та ін.).

Очевидно, що тільки синкретичне поєднання позитивних набутків християнства та гуманізму в культурі, ноосфері, спіріосфері спроможне вивести Україну на загальноєвропейський та світовий рівні.

Особливу роль у духовно-моральному житті особистості й суспільства грає проповідник, його високе гомілетичне слово. Архієпископ Кентерберійський Доналд Когган у книзі «Служителі благодаті» писав: «Яке чудо Божественного Промислу в тому, що між Божим прощенням і людським гріхом стоїть проповідник! У тому, що між Божою істиною і пошуком людської душі стоїть проповідник! Його завдання — перекинути міст між людським гріхом і прощенням, людською слабкістю і всемогутністю, устремлінням людського серця і Божественним одкровенням».

Відродження проповідницької творчості як духовної місії спостерігається в європейських країнах протягом останніх десятиріч, зокрема, проповідник Е.М.Баундтс писав, що за проповіддю стоїть людина, вся людина. Проповідь — це не годинна вистава: це вилив життя. Аби підготувати проповідь, необхідно 20 років, тому що необхідно 20 років, щоб сформувати людину.

Відомий англійський проповідник Джон Стотт писав про природу істинного проповідництва, яка не має нічого спільного із формальною діяльністю: проповідь піднімається, як водний вулкан, з **глибин серця**. Сам Ісус Христос звертав увагу на цей принцип. Тільки нев'януча сила життя Святого Духа в нас стає джерелом річок живої води, які потечуть із нас. Усі гомілети різних країн і народів відзначали, що слово проповідника йому не належить, бо прийшло від Бога,

а тому мета проповідника — не його слава, а слава Христа, його впевненість — не у власних силах, а в силі Святого Духа.

Цим Божественним даром володіли перші християнські пророки, зокрема Мойсей, який слухав Господа, приймав Його слово з вірою, підкорявся Йому і передавав іншим, незважаючи на ворожість оточення і свою самотність. Як відомо, перших пророків було 7 000 осіб, які не схилилися перед Ваалом. Вони мужньо протистояли язичницькій свідомості свого часу, вийшли на битву за істину та соціальну справедливість. Пророки публічно змагалися з царями та владоймуцями, викривали їхні гріхи і пороки.

Ідеалом мужнього служіння словом є святий Іоанн Златоуст, який жив у кінці IV століття. Він сміливо викривав гріхи і пороки городян, імператриці та імператора, за що пережив вигнання і смерть. Він жив, як говорив, а своїм гомілетичним служінням він допомагав людям спастися у Вічності. Він попереджав, що кожен стане перед Богом і дасть Йому свій звіт: «Якщо ви вперті, я забороняю вам ступати ногою на цей священний поріг і причащатися безсмертних таїнств — це стосується блудників та вбивць... Нехай тут не буде ні багатія, ні владоймуцого, який гордо піднімає брови; такі для мене, як ніщо, як просто тінь чи сон».

Золотим фондом духовно-морального досвіду українського народу є професійна поліфункціональність, зокрема гомілетична спадщина Івана Огієнка (митрополита Іларіона), визначного оборонця православної віри і Церкви, подвижника української культури, титана думки й майстра слова, який був удостоєний почесного звання Великого Митрополита: «Прийнявши ім'я свого великого попередника з передстолиць, митрополит Канадський, Іларіон, вславився великою вченістю і безмежною відданістю українській Церкві, як вірний син її. Із-під його пера вийшло величезне число книжок богословського і наукового характеру, а вінком його праці був переклад священної книги Біблії з давньоєврейської і грецької мов на українську мову (1921-1955 рр.), чим він вповні заслужив назву «Великий Митрополит» (Герус С. Ранні намагання української церкви до незалежності. — Роль великих митрополитів: Іларіона I й Іларіона II).

Митрополит Іларіон усе своє подвижницьке життя втілював на практиці величну ідею служіння своєму народові через служіння Церкві, Богові, тому його ім'я вписане золотими літерами на скрижальх історії України як автора фундаментальних церковно-богословських праць: «Українська церква за час Богдана Хмельницького» (Вінніпег, 1956); «Українська церква за час Руїни» (Вінніпег, 1956); «Хвалімо Бога українською мовою» (Вінніпег, 1962); «Бог і світ. Читанка для молоді недільних і українських шкіл та родин» (Вінніпег, 1964); «Релігійність творів Шевченка» (Вінніпег, 1964); «Дохристиянські вірування українського народу. Історично-релігійна монографія» (Вінніпег, 1965) тощо.

Патріотичними зусиллями Фондації ім. митрополита Іларіона (Огієнка) вийшли друком такі праці Івана Огієнка: «Історія Украї-

нської мови» (2001), «Українська культура», «Тарас Шевченко» (2002), «Розп'ятий Мазепа» (2003), «Богдан Хмельницький» (2004), «Свята Почаївська Лавра» (2005), «Слово про Ігорів похід» (2006), «Рятування України» (2007).

Чільне місце в духовному доробку борця за ідеали українського народу належить його проповідницькій спадщині, яка вміщена, зокрема, в унікальному збірнику **«Мої проповіді»**, виданому у Вінніпегу (Канада) в 1973 р.

Проповіді митрополита Іларіона — це чисте і невичерпне джерело богонатхненних промов, звернених до глибин душі українського народу, до священників як «опікунів народної душі», до сучасників та нащадків. Вони виступають не лише видатною історико-культурною та релігійно-учительською пам'яткою, але й взірцем національно-державницького підходу до важливих, актуальних проблем духовно-морального життя України, нетлінним взірцем гомілетичного таланту автора-патріота, видатного майстра благодатного слова: «Своїм усім і писемним словом — популярним і науковим — він освітлював шлях українському народові у світлі Христових заповітів, бо знав, що тільки в Бозі повнота життя, добробуту і щастя!», — писав митрополит Вінніпегу і всієї Канади Андрей (Див.: Марушкевич А.А. Невтомний працівник українського Ренесансу Іван Огієнко. Педагогічний аспект. — К., 1996. — С.118).

Не може не вражати панорамна широта й глибина наукового, духовного, громадського зацікавлення митрополита Огієнка, який брав активну участь у визвольних змаганнях, будівництві національної державності України, словом і справами своїми прислужився духовному відродженню рідного народу як у самій Україні, так і на чужині.

Чільне місце в духовно-релігійному доробку невтормого працівника українського ренесансу митрополита Іларіона посідають етико-філософські, релігійно-богословські проблеми добра і зла, сумління, совісті, милосердя, релігійної свідомості, віри тощо. Він утверджував ідеали добра за допомогою сумління, яке є центром внутрішнього морального світу людини, в працях, проповідях: «Сумління», «Живімо з совістю чистою!», «Роботу Господню провадьмо чесно!», «Слово во время люте», «Обоження людини» та ін.

Тривожать душу, хвилюють серце дослідника й спадкоємця духовної спадщини митрополита Іларіона його полум'яні слова про совість, яка є від Бога, яка виробляється в людині через довголітнє оточення, від родинного виховання, від освіти, в громаді й державі, але «совість подохла в Советах», де лукавство, лицемірство стали комуністичною мораллю, а це призвело до мільйонів закатованих, замучених людей. До глибин душі й серця проникають полум'яні слова митрополита Іларіона: «Маймо совість! Цебто правду Божу в собі. Совість — головна ознака християнської культури» (Митрополит Іларіон. Мої проповіді. — Вінніпег, 1973. — С.13).

Неспокійним, часом трагічним було духовне життя українців, зокрема православних, на Холмщині й Підляшші, де тривалий час

ревно трудився митрополит Іларіон, словом своїм підносив ідеї братерської згоди, щирої любові, взаємного сусідського розуміння між українською громадою та польським римокатолицьким духовенством. На цій «упослідженій та забутий» землі, за словом митрополита, мають запанувати мир, духовна злагода, він закликав усіх «працювати в своєму Винограднику», просив європейську та світову громадськість «втерти вікові рясні сльози» православних в ім'я Господа Бога.

Надзвичайно вагоме культурно-просвітницьке та духовно-релігійне значення мають проповіді митрополита Іларіона «Ідеологія української церкви», «Іван Хреститель», «Поєднання церков», «Підвалини й істота нашої церкви», «Нема пророка в Отчизні своїй», «Канони святі й непорушні» тощо, в яких автор аргументовано й послідовно викладає підвалини православної Церкви — Церкви Апостольської і Первозванної, автокефальної, незалежної від світської влади, церкви національної, народної, високоосвіченої, яка створила культуру своєму народові. Митрополит Іларіон палко відстоює високе правне становище українського духовництва, яке завжди посідало привілейоване положення в українському суспільстві як його освічений стан, як будівничий клас Держави, як національне, авторитетне, народне явище в духовному житті українського суспільства.

Особливу увагу український велет Духу приділяв ролі молитви в духовному житті людини, як засобу спілкування людини з Богом. Він підкреслював, що молитва для душі — те саме, що повітря та їжа для життя тіла, а її припинення приносить душі невидиму смерть. Іван Огієнко писав: «... молитва є бесіда з Богом, прохання пристойного добра в Бога, від якого сподіваємося отримати його. Вона є піднесення до Бога, благочестивий, спрямований до Бога настрій; духовне шукання небесного; лікування святої душі; служіння, приємне Богові; ознака покаяння та твердого уповання... Молитва зміцнює Віру й надію, навчає терпіння, зберігання заповідей і особливо прохання небесного добра. Вона вирощує багато плодів, перерахування яких було б зайвим... Така велика користь від молитви, що вона складає поживу й життя душі. Усе сказане обґрунтовується на Святому Писанні, і той, хто вимагає доказів цьому, подібний божевільному або сліпому, який під час ясного півдня має сумнів у сонячному світлі» (Митрополит Іларіон. Православна віра. — Вінніпег, 1957. — С.64).

Золоту сторінку вписав митрополит Іларіон у нетлінну духовну скарбницю українського народу талановитими проповідями національно-культурного спрямування, в яких він поставив масштабні проблеми формування національної свідомості та самосвідомості українського народу, виховання високого патріотизму через шанування рідної мови, рідних звичаїв, своєї Віри й Церкви, через щирі любов до народу, до землі, пісні тощо.

Яскраво полемічно й палко засуджує він зрадників рідного народу як «пропащих одщепенців», «перекидьків», «нещасливих людей», стверджуючи приклад Христа, який заповідав: «Я не руйнувати Закона прийшов, а доповнити» (Матв., 5.17).

Творення української культури митрополит Іларіон вважав «найпершою основою народу», бо вона творить «правдиву національну еліту — духовно міцну, етично здорову, в житті витривалу й національне карну».

На думку духовного велета українського народу, необхідно ревно плекати науку, сприяти виданню наукових журналів, належно шанувати вчених, бо «учений — це та з ласки Божої вибрана людина, що віддано покохала науку над усе, що саможертвенно виріклася цьогосвітніх принад для добра своєї науки».

Великого значення надавав митрополит Іларіон високій ролі духовенства у збереженні й розвитку рідної мови, бо «віра й мова найміцніше зв'язані з собою й разом творять головну ознаку народності», вони — «спільний дуалістичний вияв однієї національної душі, тому Церква мусить стати найміцнішою твердинею плекання рідної мови», — стверджував патріот-митрополит. Більше того, він вважав, що без рідної мови немає Церкви.

Не втратили свого значення до наших днів глибокі роздуми митрополита Іларіона про гомілетичну культуру священників (проповідь «Духовенство й рідна мова»): священник у всіх народів говорить тільки доброю літературною мовою, стаючи взірцем і школою літературної мови прихожан, бо «проповідь соборною мовою заціплює народові глибоке почуття всенаціональної єдності, підносить йому духа й гарантує його до витривалості», — стверджував митрополит Іларіон.

Він рішуче повстає проти мовного винародовлення, такого шкідливого для Церкви, щоб запобігти національній катастрофі.

Талант красномовця, майстра гомілетичної проповіді виявився в діалектичній, органічній єдності змісту й форми його проповідницької спадщини. Митрополит Іларіон постійно дбав про високий богонатхненний потенціал своїх промов, акцентуючи увагу на прищепленні любові молоді до рідної мови (проповіді «Родина найперше навчає української мови», «Служімо українському народові найперше», «Родина — це домашня церква» тощо).

Він був одним із найвидатніших мовознавців ХХ століття, вважав, що наріжним каменем державотворчості є турбота про національну мову: не стане мови — не стане національності: вона геть розпоршиться між дужчим народом... От чому мова завжди має таку велику вагу в національному рухові, от чому ставлять її на перше почесне місце серед головних наших питань (Огієнко І. Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу (репринтне відтворення видання 1918 року). — К., 1991. — С.240).

У цілому проповіді митрополита відзначаються могутнім геоцентризмом, поєднаним із яскраво вираженим антропоцентризмом, геніальною простотою вираження думки при глибині змісту, етико-естетичною образністю, богонатхненністю слова, афористичністю гучкої фрази: «Не роби брату своєму, чого не хочеш собі», «Вартіша проста людина з розвиненою совістю, аніж інтелігент без совісті», «Бог — це совість у людині», «Совість — сторож поступків людини», «Не спокушайте сумління інших», «Зрозуміти — то простити» тощо.

У служінні рідному народові митрополит Іларіон вважав вищу мету людського життя: «Хто любить свій народ, той йому щиро служить», — постійно твердив він.

Проповіді митрополита будять думку й совість, активно формують щирю любов до Бога, до України, спонукають творити добро в ім'я народу, а тому є живодайним **джерелом гомілетичної довершеності** до наших днів.

Педагогічна, наукова та професійна діяльність Івана Огієнка є моделлю духовного ідеалу українця, який пройшов усі шаблі успішності на посаді вчителя комерційної школи, професора, ректора університету, міністра освіти УНР, митрополита Української Церкви. Він був прекрасним лектором і оратором, про що є документальні свідчення. О.Пашенко згадує про візит Івана Огієнка до Подільської губернії в 1918 році, де він прочитав лекцію «Українська культура» у міському театрі: «Замовчали ті, хто не вірив, що можна «малоросійським» викладати науку. Захоплені були всі, хто чув кольоритну промову проф. Огієнка. Перед очима пробігали одні образи за другими поборників нашої культури, зазначались трудні етапи розвитку її. Довго потім пригадувались ці промови, і як тільки хто з ворогів починав доказувати свій погляд на «малоруське наречіє», то лиш стоїло нагадати лекцію проф. Огієнка, щоб прихильник «наречія» більше про нього не згадував» (Свято Поділля: Видання Подільського Українського товариства «Просвіта». — Кам'янець-Подільський, 1918. — 22 жовтня. — С.3).

Звитяжний лицар слова й духу, пророк українського народу митрополит Іларіон надихає своїх нащадків до жертвового служіння Богу й Україні: «Наймиліша жертва для Господа — то служба ближньому, служба й усім ближнім — народові. Це те найбільше, чого вимагає від нас Господь і що ми можемо й мусимо Йому віддавати».

Гомілетична спадщина українського Златоуста митрополита Іларіона надихає нові й нові покоління патріотів України благодатним словом служити істині, добру, красі во славу Господа й України. Анна Фігус-Ралько з Канади з боєм пише про необхідність достойного увічнення пам'яті митрополита Іларіона: «Щоразу, коли буваю на цвинтарі Глен Іден, де похований митрополит Іларіон, моє серце огортає щемкий смуток: могила його виглядає самотньою і сиротливою. Тіло його — у чужій землі, серед чужих. А душа його, видно, там, в Україні. Єдиною втіхою може бути лише тверда віра, що колись прах митрополита Іларіона все ж перевезуть в Україну, якою він жив, заради якої він свідомо й жертвовно йшов на свою Голгофу» (Іван Огієнко і сучасна наука та освіта. — Науковий збірник. Вип. III. — Кам'янець-Подільський, 2006. — С.6).

Православні подвижники духу від найдавніших і до наших часів, як митрополит Іван Огієнко, знали усі глибини людського серця, що жодним чином не під силу світській науковій психології, педагогіці, етиці чи будь-якій іншій гуманітарній науці. Розрив віри і науки став драмою для суспільства й людства.

Тероризм (тиранія) інформаційного простору світського суспільства протистоять благодаті віри, надії, любові, благодаті «розрізнення духів», сяє найчистішим вогнем Христового світла: воно несе любов замість ненависті й агресії, дарує спасіння у вічності замість короткочасного земного «кар'єрного успіху» й «чорного процвітання», як у західних псевдогероїв. Замість «я хочу» у християн лунає: «Я мушу, Господи!» , замість свободи без Бога обирається відповідальне служіння Богу й людям. Отже, від Христа нас може відлучити тільки наше недуховне життя, наше окуяство, наша осуджена Господом теплохладність.

Усе людство ясно усвідомлює, що Бог любить увесь створений Ним світ, кожную людину, які мають бути переображені божественною любов'ю, вірою, надією. Талановиті проповідники закликають, що головною метою проповіді є утішання людей, є відкриття заблуканому світові Божий план спасіння.

Церкві дана нездоланна влада від Бога допомагати світові. Чи чуємо ми її голос? Діалог із суспільством секулярними верствами) — добродесний шлях до подолання системної кризи. Дай нам, Боже, сили й мудрості, аби духовно зрости і з'єднатися із Христом, Який є Альфа і Омега. Коли все наше життя знаходиться у залежності від Альфи і Омеги, тоді **все освячено**.

Системну кризу постмодернізму глобалізованого світу можна подолати соборною дією Церкви і суспільства, істинної еліти України силою духу й віри, вивищенням сердець, зокрема і засобами сакральної гомілетики, яка нині відроджується, як птах Фенікс.

Митрополита Іларіона називали «духовним велетнем», «великим світільником рідної культури», «титаном думки»: «Його праця містить у собі такі тривкі і вічні вартості, що з них повними пригорщами будуть черпати грядущі наші покоління. І виховуючись на жертовному його прикладі, наші нащадки будуть далі промощувати українській правді шлях у світ аж до кінцевої її перемоги» (Марушкевич А.А. Невтомний працівник українського ренесансу Іван Огієнко. Педагогічний аспект. — К., 1986. — С.120).

The article focuses of the spiritual and ethical problems of the present day, the role of ethical education of Ivan Ogienko in the formation of spiritual culture of the personality and society in the posttotalitarian Ukraine.

Key words and word-combinations: globalism, spiritual and ethical culture, the crisis of the spirit, the Church and the society.

Отримано: 13.08.2007 р.